

kapitałne znaczenie dla określenia stosunków między stanami i federacją w USA, a także kantonami a federacją w Szwajcarii, gdzie chodziło o wyznaczenie granic suwerenności Związku w stosunku do suwerenności kantonów, który to spór toczy się od dziesięcioleci, a co zostało jedynie zasygnalizowane i to wyłącznie w znaczeniu normatywnym, a nie doktrynalnym.

Zalety podręcznika zdecydowanie jednak przeważają. Cechuje się on bowiem: rzetelnością opracowania, potoczystym tokiem wykładu przykuwającym uwagę Czytelników, precyzyjnością przedstawionych ocen i wniosków oraz przejrzystością zawartych informacji, pozabawionych trudnych do zapamiętania szczegółów. Niewątpliwym jego walorem jest też prawno-porównawcze potraktowanie ustrojów państw współczesnych na tle historyczno-prawnym, cenne zwłaszcza dla Wielkiej Brytanii, USA i Szwajcarii przez co książka z pewnością wzbudzi zainteresowanie osób interesujących się historią ustrojów. Stąd jej uniwersalny charakter.

TADEUSZ MACIEJEWSKI (Gdańsk)

Anna Citkowska-Kimla, Państwo, religia, historia. Myśl polityczna Novalisa – Friedricha von Hardenberga, Dom Wydawniczy Rafael, Kraków 2006, ss. 272

Novalis to pseudonim literacki Friedricha von Hardenberga (1772-1801), znanego romantycznego poety niemieckiego, który wymieniany jest jednym tchem obok braci Wilhelma i Friedricha Schległów czy Schillera i bardzo często klasyfikowany jako prekursor niemieckiego konserwatyizmu czy nacjonalizmu. Anna Citkowska-Kimla polemizuje z tymi ustaleniami. Jej książka, będąca drukowaną i rozszerzoną wersją obronionej w 2002 roku rozprawy doktorskiej, zawiera bardzo szczegółową biografię i odtworzenie poglądów politycznych, religijnych i historiozoficznych Novalisa. Autorka dokonała przede wszystkim rekonstrukcji myśli Novalisa i – co należy podkreślić – zrobiła to niezwykle starannie. Widać, że nie tylko poznała literackie gatunki typowe dla romantyzmu, takie jak ody, powieści poetyckie etc., że posiadała dokładną wiedzę na temat periodyzacji romantyzmu niemieckiego, a powiedzmy szczerze, najczęściej przeciętny Polak błędnie kojarzy romantyzm raczej z Goethem, a nie z Novalisem. Widać, że Anna Citkowska-Kimla opanowała problemy analizy literackiej. Warstwa rekonstrukcji nie budzi zastrzeżeń, zasługą Autorki jest przybliżenie poglądów tego niemieckiego poety i myśliciela polskiemu czytelnikowi.

Czego zatem dowiadujemy się o Novalisie? Przede wszystkim tego, że państwo miało być dla niego wspólnotą miłości, co najwyraźniej widać w dziele *Wiara i miłość*. Co więcej, owa miłość miała mieć także podstawę religijną, czemu dał wyraz w eseju *Chrześcijaństwo albo Europa*. Dowiadujemy się, że był wielkim krytykiem absolutyzmu, w którym władza króla traktowana była w sposób mechanicystyczny czy biurokratyczny, zarazem jednak nie pochwałiał demokracji. Widzimy, że Novalis widział przyszłość Europy w jedności religijnej, powrocie do prawdziwego chrześcijaństwa, a także snuł wizje Europy zjednoczonej. To wszystko odtwarza Autorka, starannie analizując niełatwe, często niejasne, prawdziwie „romantyczne” teksty, pamiętając jednocześnie o metodzie Novalisa, który poezję chciał połączyć z nauką i filozofią, by stworzyć system uniwersalny.

Autorka podkreśla, że Novalis przemawia poetycko, bardzo też krytykuje tych, którzy widzą w nim prekursora nacjonalizmu niemieckiego. Otóż problem polega na tym, że pisma żyją własnym życiem, a ich życie pośmiertne nie zależy często od intencji autora. Ostatnia część książki poświęcona jest rozmaitym ocenom dzieła Novalisa: niektórzy uważali go za profaszyzę, inni za wielkiego indywidualistę. Jest to bodaj najciekawsza warstwa książki.

Bardzo żałuję, że autorka nie znalazła czasu ani miejsca na pokazanie, jak Novalis był interpretowany przez samych nazistów. Stwierdzenie, że nie był i nie mógł być nacionalistą, bo w jego czasach nie istniało ani państwo, ani naród niemiecki, nie jest przekonujące. Były bowiem w jego twórczości elementy wskazujące, że żądał on od jednostki owego zapatrzania się we wspólnotę, podporządkowania się jej, co później można było w nacjonalizmie niemieckim wykorzystywać. Czy głoszenie, że państwo ma być wspólnotą, łączącą nas duchowo, w początku XIX wieku nie było anachroniczne? John Rawls wskazywał, że już po wojnie 30-letniej państwo nie mogło spełniać takiej roli, właśnie dlatego, że łączyło ludzi o odmiennych wyznaniach, a często i odmiennych systemach wartości. Jak to pogodzić z indywidualizmem? Chwilami odnosi się wrażenie, że Autorka tak się przywiązała do swojego bohatera, że oddała myśl o jakiejś gruntowniejszej ocenie jego dzieła.

Nie mamy żadnego polskiego opracowania myśli społeczno-politycznej Novalisa, więc wielka to zasługa Autorki pracy, że przybliżyła nam postać tego myśliciela. Nie mogę się jednak oprzeć wrażeniu, iż romantyzm niemiecki (w przeciwieństwie do poezji okresu Burzy i naporu – *Sturm- und Drangperiode*) nie promował jednak jednostki i jej wolności, raczej widział jej wolność w podporządkowaniu się wspólnocie, idealnemu związkowi dusz i ciał, z królem i królową na czele.

MARIA ZMIERCZAK (Poznań)

Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe. Legacies and Lessons from the Twentieth Century, ed. by Jerzy W. Borejsza and Klaus Ziemer in Cooperation with Magdalena Hułas, Berghahn Books, New York, Oxford, Instytut Historyczny PAN, Niemiecki Instytut Historyczny, 2006, ss. XIV + 607, indeks osób.

Wydrukowany na ekologicznym papierze, sztywno oprawiony, starannie wydany tom jest pokłosiem konferencji zorganizowanej we wrześniu 2000 roku w Warszawie. Program konferencji – o czym piszą w przedmowie edytorzy tomu, znani historycy i specjaliści z zakresu historii Europy XX wieku, profesorowie Jerzy W. Borejsza i Klaus Ziemer, dyrektor Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie – dotyczył kwestii przewyższania totalitarnej i autorytarnej przeszłości w tych państwach europejskich, w których takie reżimy zaistniały. Lista autorów (s. XIII-XIV) jest obszerna, są wśród nich wybitni uczeni z 13 krajów, przeważają badacze z Polski i Niemiec. Tom zawiera 34 opracowania, o rozmaitej objętości, powstałe w latach 2000-2002. Podzielono je na cztery części, poprzedzone wprowadzeniem Jerzego W. Borejszy, zatytułowanym *Faszyzm włoski, nazizm i stalinizm: trzy formy totalitaryzmu z perspektywy XXI wieku*. Część pierwsza, *Totalitaryzm i autorytaryzm w historiografii*, zawiera 7 esejów o charakterze syntetyczno-teoretycznym; część II, zatytułowana *Studia przypadków (Case studies)*, zawiera 13 analitycznych opracowań, poświęconych różnym aspektom autorytaryzmu i totalitaryzmu w poszczególnych krajach; część III nosi tytuł *Prawne aspekty rozliczeń z totalitarną i autorytarną przeszłością* i zawiera 5 tekstów; ostatnia, IV część, zawiera 7 opracowań na temat *Polityka pamięci i kultura wspominania*. Podziały niekiedy są umowne: rozważania teoretyczne są obecne w różnych esejach, a podział między III a IV częścią jest umowny przede wszystkim dlatego, że problem rozliczeń ściśle wiąże się ze społecznym odczuwaniem i ocenianiem przeszłości. Związek między częścią III a IV wynika z istoty rzeczy – pra-